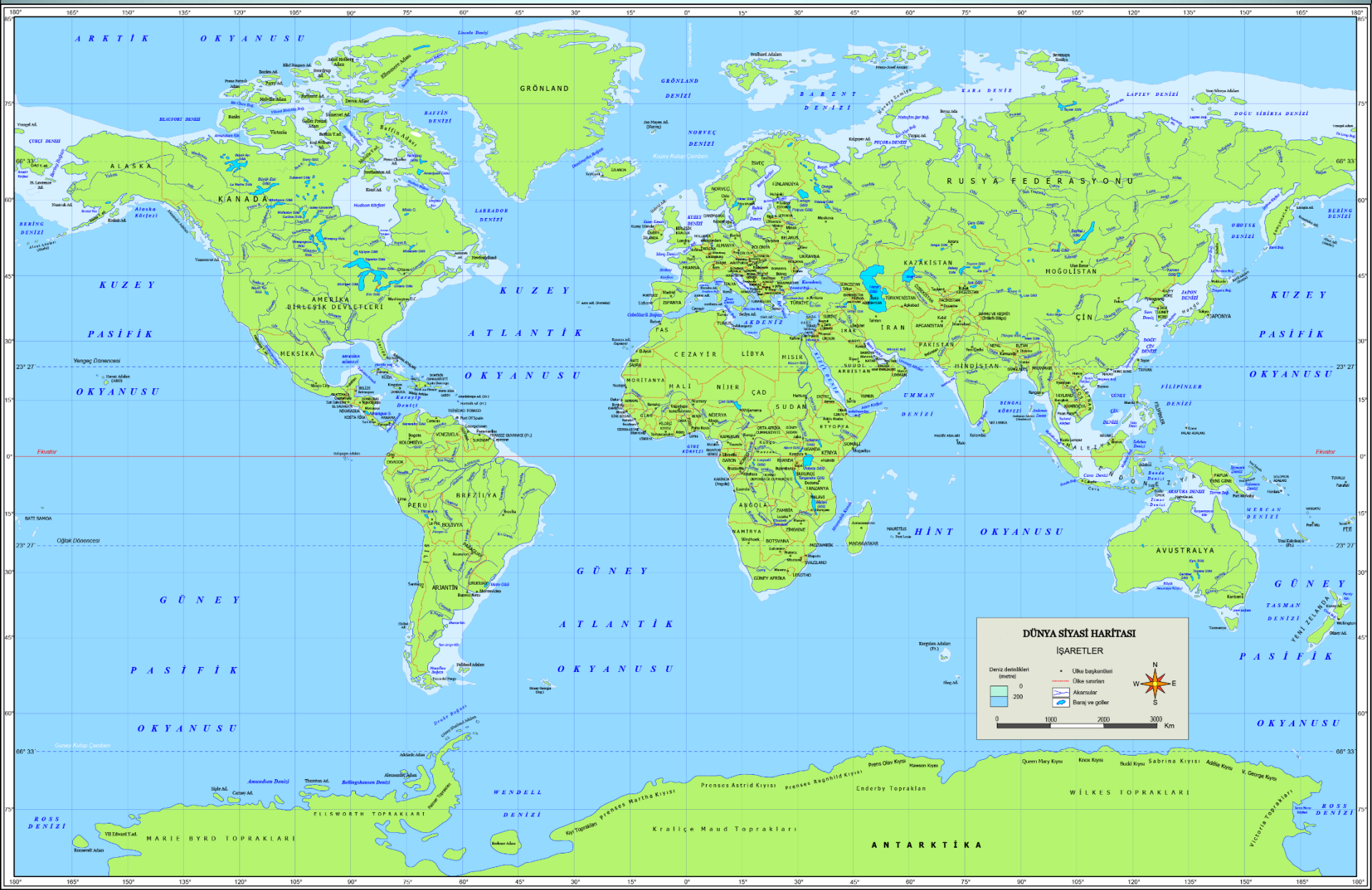

KAĞIDIN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

*İlk olarak, M.S. 2. yy'da Çin'de bir saray hizmetkarının ağaç kabuğu, kenevir parçaları, eski keten kumaşlar ve balık ağlarını kullanarak kağıt elde ettiği bilinmektedir.

*İlk dönemlerde bu türde malzemeler kullanılarak üretilen kağıt, ticaretin gelişmesiyle Orta Asya'ya kadar ulaşmış, M.S 700 yıllarında İslam dünyası tarafından tanınmış ve hızla batıya doğru yayılmıştır. Batı Asya Müslümanları kağıt kullanımına ve yayılmasına hız vermiş, İran, Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve sonra da İspanya üzerinden kara yoluyla Fransa'ya, deniz yoluyla da Sicilya'dan İtalya'ya ve böylece de tüm Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Avrupa'da kurulan kağıt fabrikalarında üretimin pamukla yapıldığı görülmektedir.

12. yüzyıla kadar Hıristiyan coğrafyasında yazılmış olan kitapların çoğu manastırlarda hattat papazlar tarafından hazırlanan dini kitaplar olmuştur. 12-13. yüzyıllarda üniversiteler kurulunca farklı konularda da kitaplar yazılmaya başlanmış ve zamanla kitap yazmak bir sanat kolu haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak 13. yüzyılda üniversite kontrolünde kitap çoğaltan meslek kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk dönemler kitap yazmak için kullanılan parşömenin pahalı olmasından dolayı, kültür vasıtası olan kitabın çok miktarda yazılması mümkün olamamıştır. Bu sorun Sicilya'ya gelen Müslümanların beraberlerinde getirdikleri kağıt sayesinde aşılmıştır. Artık kitap çok az olan, zenginlerin süs malı olmaktan çıkmış daha geniş bir kitlenin okuma aracı olmaya başlamıştır. Dolayısıyla kültür dünyası yeni bir hız, yeni bir hareket kazanmıştır.

Almanya'da Johann G. Gutenberg'in (1394-1469) dizgi harfleriyle bastığı ilk kitabı (42 satır İncil, 1450-1457 arası) ile birlikte matbaacılık Avrupa'da yayım hayatına girmiş ve hızla yayılmaya başlamıştır. 16. yüzyılda ise Avrupa'da artık tamamen matbaa baskısı üretim devri başlamıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra matbaanın hızla gelişmesi ve yayılması, el yazması kitapların ve bu kitaplarla ilgili çeşitli sanat dallarıyla uğraşanların da sonu olmuştur. Fakat bu dönemde el yazması eser üretimi, büyük bir sektör olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu'nda hızını kaybetmemiştir. Bundan dolayı Osmanlı'da matbaa, Avrupa'da günlük yasama girmesinden yaklaşık 300 yıl sonra, 1726 yılında III. Ahmet döneminde (1704- 1730 Lale Devri) Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın desteği ve İbrahim Müteferrika'nın da çabalarıyla ile yayım hayatına girebilmiştir.

İslam coğrafyasında ise sadece dini yazmalar değil bunların yanı sıra ilmi, felsefi, tıbbi, edebi vb alanlarda kitaplar yazılmıştır. Bu kitaplar ya yazarları veya ücret karşılığı hattatlar tarafından yazılmıştır. Ayrıca antik dünyanın önemli düşünür ve bilim adamlarının yazmış olduğu eserlerin Arapça tercümeleri de yapıp yayımlanmıştır. İslam dünyasında kağıdın bol bulunması, yazarların ve hattatların da yazarken kağıdı tercih etmeleri kitabın daha fazla yayılmasına ve okunabilmesine olanak sağlamıştır. 15. yüzyıla kadar kitaplar elle yazıldığından bunlara el yazmaları denilmektedir. Bu dönem yazmaları, toplu bir çalışmanın ürünüdürler. Gerek yazı, gerek süsleme olarak bir yazma kitap, bir çok sanatçının elinden geçerek tamamlanıyordu. Bu devirde özellikle yazmaların ciltlenmesi işi ise apayrı bir sanat kolu olmuştur.

İlk dönemlerde üretilen kağıtlar, kenevir, keten paçavraları, selüloz oranı yüksek lifli bitkiler, balık ağları ve iplerin, büyük teknelerde su ile karıştırılarak, düzgün liflerden meydana gelen bir selüloz bulamacı elde edilinceye kadar çiğnenip dövülmesi ve elde edilen bu bulamacın su ile karıştırılarak tahta kalıplar üzerine gerilen keten bez üzerine dökülmesi ile elde edilmiştir. 17. yüzyıla kadar yaklaşık olarak aynı olan bu üretim biçimi ile imal edilen kağıtlar, kaliteli doğal malzemelerden yapıldıkları için ve üretiminde kimyasal madde kullanımından kaçınılmasından dolayı oldukça sağlam ve dayanıklı olmuşlardır. Bu kağıtlar ile üretilen eserlerden günümüze kalanlarda insan yada tabiat kaynaklı sebepler dışında oluşan çok fazla tahribatlar oluşmamıştır.

Fakat 18. yüzyıldan sonra, artan kağıt ihtiyacının karşılanması için, üretimde kalitesiz malzeme ve çeşitli kimyasal katkı maddeleri kullanılmasından dolayı, 19. yüzyıla gelindiğinde bu kağıtlar ile üretilen eserlerin kısa sürelerde bozulduğu görülmüştür. Yine bu dönemde, kitaplardaki tahribatı gidermek için yapılan onarım çalışmalarının bilimsel olmayıp, genellikle usta çırak ilişkisi ile öğrenilip yapılması ve ayrıca tecrübesiz yada bilgisiz kişiler tarafından yapılan onarımlardan sonra eserlerin eskisinden daha kötü bir duruma gelmesi gibi sorunların yoğun olarak ortaya çıkması üzerine, kitapların korunması konusunda daha bilimsel çalışmalar yapılması gerektiği anlaşılmıştır.

Türkiyede Kağıdın Tarihçesi

Türkiye'de kağıt, biraz değişik durum göstermektedir. Bu değişik görünümde, kağıdın bulunuşundan batı dünyasına geçişine uzanan çizgide Türklerin oynadıkları rolle, Anadolu'ya yerleştikten sonra kağıt karşısındaki tutumlarının yeri olduğu düşünülebilir. Ersoy, Kağıtçı ve Ünver gibi araştırmacıların çok değerli çalışmalarına rağmen kağıtçılık tarihimizin yeterince incelenmiş olduğu da söylenemez. Elimizdeki bilgi ve belgelere bakarak XII. Yüzyılda Anadolu'da kağıt üretildiğini ileri sürebileceğimiz gibi, bir yüzyıl sonrası için aynı şeyi söyleyemiyoruz.

Genel olarak, hamur haline getirilmiş türlü bitkisel maddelerden yapılan, yazı yazmaya, baskı yapmaya, bir şeyler sarmaya yarayan kuru, ince yaprak olarak tanımlanan kağıt kelimesinin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur.

Dilimizde kullanılan kağıt kelimesinin aslını Ku-chih olduğu, önce Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçtiği pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Fakat kağıt kelimesinin menşei konusunda en kapsamlı ve güvenilir yazıları yazan Laufer, Çin, Orta Asya ve İran sahalarında birbirine geçmiş kelimeleri incelemiş ve kağıdın, Uygurca'daki "kagat" kelimesinden geldiğini, Farsça olmadığını, Farsça'ya adapte edildiğini ve oradan da Arapça'ya geçtiğini öne sürer.

Doğudan gelen kağıtlarda filigran bulunmaması bunlarla ilgili bilgilerimizin, kaynaklarda geçen adlarıyla sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Ancak, Gelibolulu Mustafa Ali'nin XV. yüzyılda yazdığı Menakıb-ı Hünerveran adlı eserinde geçen kağıt isimleri dikkate alınırca, bu kağıtların, üretildiği merkezlerin adlarıyla anıldığı anlaşılabilir.

...”Kağıdın Semerkandî’sinden aşağı inmeyeler. Kağıt kısmının en alçağı Dımişkî olup derecesi bilinmektedir. İkicisi Devletabadî’dir ki, değeri herkesce tanınmaktadır. Üçüncü Hatayî’dir. Dördüncü Adilşahî’dir. Beşinci ipek Semerkandî’dir. Altıncı sultanî Semerkandî’dir. Yedinci Hindî’dir. Sekizinci Nizamşahî’dir. Dokuzuncu Kasım Bigi’dir. Onuncu ipek Hindî olup küçürek boydadır. On birinci kevnî Tebrîzîşeker renklidir. İşlemesi Tebrizlilere özgedir. Onikinci muhayyerdir, o da şeker renklidir.”

“Bütün ülkelerin en iyi kağıdı, Şam’dan, Bağdat’tan ve Hind’ten geldi.

Ardından Semerkandî beğenildi.

Diyarbakır’dan da güzel kağıt çıkıp gelir.

Diğer yerlerin kağıdı samanlı olur.

Kuru, mayasız ve kokulu olur.

Bu bilgilere dayanarak, Şam (DımıŐk), Semerkant, Çin, Bağdat, İnan ve Hint'ten çeşitli kalitelerde kağıtların getirildiği söylenebilir.

Kullanılan kağıtlar arasında doğu kökenli olduğu bilinen kağıtlar

Hanbalık kağıdı, Çin'in âlaâbâdîsi olarak tanımlanır.

Devlet Âbâdî, Hindistan'ın Devlet-Âbad kentinde üretilen, ipekten yapılan iyi bir cins kağıt türüdür.

Hindî Kağıt, Hindistan'da yapılan, ipek içerikli orta kalitede bir kağıttır.

Adilşahî, Hindistan üretimi, kaliteli bir kağıt türü,

Semerkindî kağıt, Semerkand'da üretilmiş, esmer, oldukça sağlam bir âbâdî,

Buhara kağıdı, Semerkan'da üretilmiş, dokusu delikli yapıya sahip bir cins kağıttır.

Bağdâdî kağıt, Bağdat'ta üretilmiş oldukça kaliteli bir kağıt türüdür,

Dımışkî kağıt, Şam'da üretilmiş, esmer ve samanlı bir kağıttır,

Osmanlı İmparatorluğu'nda, doğudan gelen, genellikle sarı renkli, iyi parlatılmış, daha çok Çin, İran, Hint'ten gelen kağıtlara “*âbâdî*” denilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul, Bursa ve Amasya gibi şehirlerde kağıt üretildiğine ilişkin ipuçlarına rastlıyoruz. Aynı şekilde XV. Yüzyıl ortalarından XVIII. yüzyıl ortalarına kadar kağıt ihtiyacının yerli imalatla değil de dışarıdan karşılandığını görüyoruz. XVIII. Yüzyıldan itibaren yeniden görülen yerli imalat çabalarının Avrupa rekabeti karşısında kalıcı olamadığını gözlemliyoruz.

Türklerin çeşitli dillerdeki kağıt kelimesine isim babalığı yapmalarının yanı sıra, bu değerli yazı yüzeyinin VIII. asırda İslam dünyasına ve XII. Asırda da Avrupa'ya intikalinde rolleri vardır. Oysa, Osmanlıların kağıt üretimi konusunda pek fazla varlık gösteremedikleri, kağıt üreticisi olmaktan çok kağıt ithalatçısı oldukları anlaşılıyor.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra kağıt ihtiyacının büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılandığı anlaşılıyor. Doğuda yapılmış kağıtların menşeyini bilimsel olarak saptamak çok güç bir iş olduğu için bu ithalatın kesinlikle nerelerden yapıldığını söyleyebilmek zordur. Ancak İslam ülkelerinde imal edilen kağıtlar IX. ve X. Yüzyıllarda Avrupa'da kullanıldığı gibi Türklerce de kullanılmıştır.

Örneğin XIII. yüzyılda Anadolu'da kullanılan kağıtların bir kısma Hindistan'dan ve Orta Asya şehirlerinden getirtiliyordu. Ancak XIV. yüzyılın sonlarına doğru, Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerden Türkiye'ye ve öteki Yakın Doğu ülkelerine kağıt gelmeye başlamıştır. XV. yüzyılda, yani Avrupa'da kağıt üretiminin hız kazandığı dönemde Anadolu'ya Avrupa ülkelerinden o kadar çok kağıt gelmiştir ki, bu kağıtlar daha sonraki yüzyıllarda bile kullanılmışlardır.

Anadolu'ya Avrupa'dan çok miktarda kağıt gelmeye başladıktan sonra da doğu kökenli kağıtların ithalatı devam etmiştir. Doğu kağıtları genellikle filigranlı olmadığı için, Batı kökenli kağıtlardan kolaylıkla ayırt edilebilmekte, ancak bunların hangi kentten ya da ülkeden geldiği bilimsel kesinlikle saptanamamaktadır.

Gerek Doğu, gerekse batıda imal edilen kağıtlar XVIII.- XIX. yuzyıllara kadar işlenmemiş olarak ithal edilmiş, İstanbul'da ve imparatorluğun diğer kùltür merkezlerinde işlenmiştir. Doğudan gelen ve daha pahalı olan kağıtlar buralarda işlendikten sonra daha çok hat yazımında ve sanat eserlerinin yapımında kullanılmıştır. Devlet işlerinde ve diğer alanlarda, daha ucuz ve bol olduğu için, Batı kökenli kağıtların kullanılması adet olmuş ve buna titizlikle uyulmuştur. Dolayısıyla böyle ithalata dayalı bir ortamda kağıt üretimi gelişmemiş, buna karşılık kağıt işleme zanaatı oldukça gelişmiştir.

XVI. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı sarayında Hindi, Semarkandi kağıtların yanı sıra filigranlı batı kağıtları da kullanılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI.-XVII. Yüzyıllarda kullanılan başlıca kağıt türleri, sultani, abadi, islambol, ay ve alem damgalı kağıt ve helva kağıdıdır.

Bu dönemde kağıt oldukça pahalıdır.

Anılan yüzyıllarda

Ankara'da işçi gündelikleri 10-12 akçe

1 deste Avrupa kağıdı 8

1 deste İslambol kağıdı 24 akçeydi.

Bir işçinin iki günlük çalışması = 1 deste İslambol kağıdı

4 deste İslambol kağıdı = bir koyun

Doğu kökenli kağıtların Avrupa kağıtlarından daha pahalı olduğu biliniyor. Kısmen bu nedene bağlı olarak XVI. yüzyıldan itibaren Doğudan daha az kağıt gelmiş, XVIII. yüzyılda ise Doğu kağıtları hemen hemen piyasadan çekilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'na XIV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batıdan kağıt gelmeğe başlamıştır Avrupa'da büyük ölçekte kağıt üreten imalathaneler önce İtalya' da kurulduğu için, Venedik tacirleri kanalıyla gelen İtalya kökenli kağıtlar Osmanlı piyasasını tutmuştur. Nitekim XV. yüzyılda kullanılan kağıtların önemli bir bölümü İtalyan imalathanelerinin kağıtları olmuştur. Bir sonraki yüzyılda Batıdan Anadolu'ya kağıt ihracatı daha da artmıştır. Avrupa kağıt imalathaneleri, Doğuya gönderdikleri kağıtlara, ay-yıldız, alem vb. bu yörelere özgü filigranlar koymayı da ihmal etmemişlerdir.

XVII. yüzyıl ortalarına kadar İtalyan kağıtları Osmanlı piyasalarına egemenken, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransız kağıtları, İtalyan kağıtları aleyhine artış göstermeye başlamıştır. Bunun başlıca nedeni, Fransız kağıt imalathanelerinin göstermiş olduğu hızlı gelişmedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız rekabeti nedeniyle, Venedik'ten yapılan kağıt ihracatının azaldığı görülmektedir. XIX.yüzyıl başlarından itibaren ise Venedik ve Fransız kağıtlarının yanı sıra İngiliz ve Felemenk kağıtları da piyasada görülmeye başlamıştır. Özellikle İngiliz kağıtları Osmanlı piyasalarında iyi kaliteleriyle isim yapmışlardır. Gelişen Avrupa kapitalizminin etkilerine açılan ve giderek onun bir açık pazarı haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir kağıt sanayinin doğup büyümesi mümkün olamamıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren kağıt üretimi için ciddi girişimler olmuşsa da bunların hiçbirisi kalıcı olamamış, Avrupa kağıt yapımcılarının amansız rekabeti karşısında yıkılıp gitmiştir.

Türklerin Anadolu'ya yerleştikleri tarihten itibaren girişmiş oldukları kağıt üretme çabalarına bakacak olursak;

XII. yüzyılda Anadolu'da Kağıthanelerin bulunduğu, haçlı seferlerine katılarak esir düşen kimi Fransız ve İtalyanlar'ın zanaatı buralarda öğrenip memleketlerine döndükleri Vidalon Ambert ve Ancona Fabriano gibi yerlerde Kağıthane kurdukları ve bu Kağıthanelerden bazılarının günümüzde de varlıklarını sürdürdüğü en azından birer "müze kağıthane" olarak turistik amaçlarla korundukları bilinmektedir. Özellikle Mehmet Ali Kağıtçı'nın batı kaynaklarına dayanarak yaptığı tespitlere göre Anadolu'da kurulmuş bu tür ilk kağıthanelerden birisi de Pamukkale'de bulunuyordu.